

НЕОЛОГІЗМИ СЬОГОДЕННЯ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

TODAY'S NEOLOGISMS AS DIDACTIC MATERIAL IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

У статті висвітлено проблему використання неологізмів як дидактичного матеріалу на уроках української мови. Проаналізовано причини популярності спричинених російсько-українською війною неологізмів; акцентовано увагу на специфіці наявних у контексті неології семантичних процесів у складі української лексики загалом, а також неологізмів, похідних від уживаних військовими сленгізмів; обґрунтовано доцільність використання таких слів як дидактичного матеріалу на уроках української мови; відзначено актуальність використання нових слів, словосполучень, фразеологізмів у спілкуванні учнів.

Наголошено, що саме поширеність неологізмів, утворених на ґрунті нових реалій, є виявом одностайності мовців у розумінні та сприйнятті названих ними об'єктів, що засвідчує єдність народу-мовотворця. Зауважено, що вчитель має застерегти учнів від перенасичення мовлення неологізмами. Уживаючи такі слова, вони мають дбати про їх відповідність меті висловлення та узгодженість із ситуацією спілкування. Необхідно враховувати й стилістично знижений відтінок значення, якого надає висловленню вживання сленгізмів-неологізмів. Подано приклади різнорівневих вправ та завдань для учнів 5–11 класів. Зроблено висновки, що неологізми-сленгізми виконують роль емоційного урізноманітнення спілкування, реалізують бажання учнів бути оригінальними, дотепними, уникати затертих виразів, зацікавити співрозмовників емоційністю, свіжістю й дотепністю вислову.

Доведено, що неологізми воєнної доби засвідчують героїзм українського народу, передають його ставлення до війни, ненависть і зневагу до ворога, стверджують віру в перемогу України. Підкреслено, що неологізми відзначаються іронічно-сатиричним або гумористичним забарвленням, адже сміх, як і слово, є важливою зброєю в боротьбі з ворогом, засобом опору йому. Перспективи подальших досліджень окреслено в необхідності вивчення проблеми з позицій психолінгвістики та когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, лексикологія, неологізація мови, новотвори, семантичні неологізми, сленгізми, мовотворчість.

The article highlights the problem of using neologisms as didactic material in Ukrainian language lessons. The reasons for the popularity of neologisms caused by the Russian-Ukrainian war are analyzed; attention is focused on the specificity of semantic processes present in the context of neologism in the composition of Ukrainian vocabulary in general, as well as neologisms derived from slang used by the military; the expediency of using such words as didactic material in Ukrainian language lessons is substantiated; the relevance of using new words, word combinations, phraseological units in students' communication is noted.

It is emphasized that it is the prevalence of neologisms formed on the basis of new realities that is a manifestation of the unanimity of speakers in understanding and perceiving the objects they name, which testifies to the unity of the language-creating people. It is noted that the teacher should warn students against oversaturating speech with neologisms. When using such words, they should take care of their correspondence to the purpose of the statement and their consistency with the communication situation. It is also necessary to take into account the stylistically reduced shade of meaning that the use of slang-neologisms gives to the statement. Examples of different-level exercises and tasks for students in grades 5–11 are given. It is concluded that neologisms-slangs play the role of emotional diversification of communication, realize the desire of students to be original, witty, avoid hackneyed expressions, interest interlocutors with emotionality, freshness and wit of the statement.

It is proved that neologisms of the wartime testify to the heroism of the Ukrainian people, convey their attitude to war, hatred and contempt for the enemy, and affirm faith in the victory of Ukraine. It is emphasized that many neologisms are characterized by an ironic-satirical or humorous coloring, because laughter, like words, is an important weapon in the fight against the enemy, a means of resisting him. Prospects for further research are outlined in the need to study the problem from the perspectives of psycholinguistics and cognitive linguistics.

Key words: general secondary education, methodology of teaching the Ukrainian language, lexicology, neologization of the language, neologisms, semantic neologisms, slang, language creation.

УДК 373.5.016:821'373.43
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/85.1.12>

Дика Н.М.,

канд. пед. наук, професор,
завідувач кафедри
мовно-літературної освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Глазова О.П.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри
мовно-літературної освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. На найбільш важливі події в житті народу мова зазвичай реагує появою значної кількості неологізмів, які увиразнюють ментальні риси народу, передають його емоційний стан, виявляють мовотворчі здібності. Називаючи події та явища, які перебувають у центрі уваги суспільства, нові слова, словосполучення,

фразеологізми виразно їх характеризують та оцінюють. Поширеність неологізмів, утворених на ґрунті нових реалій, є виявом одностайності мовців у розумінні та сприйнятті названих ними об'єктів, що засвідчує єдність народу-мовотворця.

Активність уживання неологізмів воєнної доби в засобах масової інформації з подальшим

підхопленням їх офіційними сайтами, а особливо поширеність у безпосередньому спілкуванні людей спонукають замислитись над доцільністю використання таких слів як дидактичного матеріалу на уроках української мови. Учні сприймають такі слова та словосполучення з цікавістю, хоч і не завжди розуміють їх значення правильно. Доречне використання неологізмів збагачує мовлення учнів та оновлює його.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання неологізації досліджували українські мовознавці Г. М. Вокальчук, А. М. Гладченко, С. П. Гриценко, О. С. Деркачова, Є. А. Карпіловська, Ж. В. Колоїз, О. С. Комарова, Д. В. Мазурик, О. А. Павлушенко, О. А. Сербенська, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат, О. О. Тараненко та ін. У працях науковців досліджено питання виникнення, словотворення, функціонування неологізмів періоду російсько-української війни.

«Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» подає таке тлумачення терміна неологізми: «новостворені слова або вирази, поява яких спричинена виникненням нових реалій, понять, ознак, властивостей, дій, інколи ж – для заміни вже наявної назви іншою, точнішою, зрозумілішою; слово, а також його окреме значення, вислів, що постали в мові на певному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями, або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мовленні певного автора» [3, с. 291].

Неологізми – категорія історично змінна. Вони служать, з одного боку, для номінації нових чи ще не названих понять, реалій, а з другого, – для заміни попередніх найменувань новими, зумовленими різними чинниками: тенденціями до мовної економії, виразнішого, точнішого найменування, експресивно-стилістичного оновлення та ін. [2, с. 427].

Умовно процес неологізації можна представити так: індивідуальне вживання неологізму → соціалізація нової лексеми (сприймання суспільством) → лексикалізація неологізму (закріплення в мовній системі) [7, с. 145].

Кількість неологізмів, виникнення яких спричинене війною, безупинно зростає, що спонукає до аналізу та вивчення цього мовного явища. Як зазначає О.Таранич, поява неологізмів відіграє значну роль у самоідентифікації суспільства та сприяє формуванню історичної пам'яті в молодого покоління, адже мова є інструментом не лише комунікації, а й конструювання реальності, особливо під час війни [9, с. 146].

Мета статті – розглянути найпоширеніші з породжених війною неологізми, уживані у комунікації українського суспільства; з'ясувати причини впливу неологізмів на формування словникового запасу учнів, окреслити позитивні й негативні риси такого впливу, а також надати рекомендації

словесникам щодо пояснення значення та доцільності уживання неологізмів у мовленні.

Виклад основного матеріалу. Найбільш активно насичення лексичного складу мови неологізмами відбувається саме під час збройних конфліктів чи воєн, у результаті чого певні слова і стійкі звороти професійної мови, а також сленгу військових можуть переходити до складу загальноприйнятної лексики [4, с. 141].

Деякі неологізми-професіоналізми з мовлення військових уживаються в сучасних українських ЗМІ досить давно: *зеленка* (зарості, кущі, лісиста місцевість), *оборонка* (система оборони, укріплення), *дашка* (12,7-мм станковий кулемет Дегтярьова-Шпагіна – ДШК). В умовах сьогодення українська мова продовжує збагачуватися військовою субстандартною лексикою, наприклад: *тероборона* – спеціальні військові заходи, організовані у воєнний час для боротьби з ворогом, зокрема розвідувально-диверсійними групами; *байрактар*, *джавелін*, *хаймарс*, *стінгер* (види сучасної зброї); *бандеромобіль* (бойовий автомобіль ЗСУ, що має підвищену прохідність та оснащений великокаліберним озброєнням). Проте більшість популярних неологізмів виникла шляхом популяризації воєнних сленгізмів: *приліт* (влучання ракети чи її уламків у певний об'єкт); *пташка* (безпілотний розвідувальний та ударний літальний апарат); *кіберкозаки* (спеціалісти, котрі працюють для нейтралізації ворога в кіберпросторі); *повітряник* (фахівець із безпілотних літальних апаратів); *чорнобайти* (раз у раз повторювати помилки).

Як стверджує О. Павлушенко, сленгові неологізми, зафіксовані в період російсько-української війни, представлені номінаціями переважно двох типів:

- семантичні неологізми – нові семи, які виникли в семантичній структурі слів, уже закріплених у мові;

- новотвори – лексичні одиниці, утворені за традиційними для української мови дериваційними моделями від основ слів, що вже функціонують у мові [7, с. 29]. Покажімо це в таблиці 1.

Семантичні неологізми є результатом вторинної номінації, що пов'язується з метафоричним чи метонімічним перенесенням. Найбільше шансів закріпитися в мові мають лексичні одиниці, утворені за існуючими словотвірними моделями.

Цікавість учнів щодо лексичного значення часто вживаних у ЗМІ й буденному спілкуванні людей неологізмів воєнного часу словесник може й має задовольняти на уроках, присвячених вивченню різних розділів мовознавства. Корисним буде надане вчителем пояснення походження певних слів, а також залежність їх використання від змісту й конкретної ситуації спілкування. Це обґрунтовує доцільність розгляду новостворених слів на уроках української мови. Подаємо приклади вправ, які

доцільно запропонувати з цією метою учням різного віку.

5–7 КЛАСИ

Тема: Використання багатоначних слів у прямому й переносному значеннях.

**Прочитайте слова, витлумачте лексичне значення кожного. Які зі слів можуть уживатися в прямому й переносному значеннях? Про переносне значення яких слів ви дізналися віднедавна? Поясніть.*

Школяр, автобус, бавовна, тривога, пташка, обережність.

Довідка. *Тривога.* 1. Неспокій, збентеження, викликані страхом перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного. 2. Сигнал, який сповіщає про ймовірну небезпеку – приліт ворожої ракети чи дронів. *Бавовна.* 1. Текстильне волокно, створене з волосків, якими вкриті насінини бавовника. 2. Вибух на території країни-агресора або ТОТ України. *Пташка.* 1. Зменшувальна назва хребетної тварини, яка має крила й тіло якої вкрите пір'ям. 2. Безпілотний літальний апарат. Обережність – постійна готовність до несподіванок, небезпек.

**З трьома останніми словами, вжитими в новому (переносному) значенні, складіть речення (усно).*

Тема: Активна і пасивна лексика української мови. Неологізми.

**Вибірковий диктант. Випишіть неологізми, поясніть лексичне значення кожного. У зв'язку з якими подіями з'явилися ці слова в мові?*

1. Ночі спокійної, люба дитино, без завивання сигналів тривоги. Хай твоя матінка поруч спочине, мужній татусь захистить вас обох (Тетяна Строкач). 2. Гриміло небо. Деренчали дрони. Сирени завивали віддала... Мовчали важко великодні дзвони, і повнилась надією земля (Анатолій Матвійчук). 3. Тікають орки тут і там, мости палають гучно, бо український йде солдат – вражині буде скрутно!.. (Єфросинія Чубінська).

Довідка. *Тривога* – сигнал, який сповіщає про необхідність перейти в укриття через ймовірну небезпеку. *Дрон* – безпілотний літальний апарат

(БПЛА). *Орки* – прізвисько російських окупантів, запозичене з книги британського письменника-фантаста Джона Толкієна «Володар перснів», персонажі якого орки – брудні, неосвічені й неотесані істоти.

Тема: Орфографія. Правопис слів іншомовного походження.

**Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Правопис слів поясніть правилом.*

Пр..нтер, д..зайнер, п..ксель, д..скотека, презентац..я, джавел..н, пандем..я, мон..тор.

**Які поданих слів є багатозначними? Чи є вони неологізмами? Виберіть у довідці їх лексичні значення.*

**Які зі слів були неологізмами ще донедавна? Чому сьогодні ці слова є загальнозжовженими?*

Довідка. *Піксель.* 1. Найменша одиниця цифрового зображення, має світло-коричневе та зелене забарвлення та прямокутну (квадратну) форму. 2. Назва військової форми ЗСУ, яка має відповідне забарвлення. *Дискоотека.* 1. Розважальний захід на танцювальному майданчику. 2. Бойові дії. *Джавелін* – зброя (протитанковий ракетний комплекс, призначений для враження бронетехніки).

Тема: Орфографія.

**Перепишіть слова, поясніть правопис кожного. Які зі слів сьогодні живаються в прямому й переносному значеннях? Поясніть.*

Прислухатися, безпека, тривога, приліт, обережність, безстрашний.

**Які із записаних слів з'явилися в мові нещодавно? З чим це пов'язано? Як слід поводитись під час прильоту ворожої зброї? Розкажіть про це.*

Довідка. *Тривога* – сигнал про небезпеку ворожого нападу. *Приліт* – влучання ворожої ракети.

8–11 КЛАСИ

Тема: Розділові знаки в складному реченні.

**Перепишіть, розставляючи розділові знаки.*

1. Так, я Кіборг – по духу й по крові, войовничий солдат проти зла. Я укотре померти готовий, щоб моя Україна жила! (Наталка Слободянюк). 2. Страх в окупантів викликають наші «бандеромобілі» – бойові автомобілі ЗСУ, що мають підвищену

Таблиця 1

Типи сленгових неологізмів

СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ	НОВОТВОРИ
відомі й широко вживані в мові слова, лексичне значення яких наповнюється новим змістом	слова, утворені за типовими для мови моделями від слів, у мові вже наявних
<i>тривога</i> – сигнал, що сповіщає про необхідність прямувати до укриття через загрозу ракетного удару або артилерійського обстрілу; <i>приліт</i> – влучення ворожої ракети по цивільному об'єкту; <i>дискоотека</i> – бойові дії; <i>бавовна</i> – вибух, влучення в позиції ворога; <i>піксель</i> – форма військових ЗСУ.	<i>азовці</i> – добровольці полку спеціального призначення «Азов» Національної гвардії України; <i>наволонтерити</i> – дістати щось необхідне для військових; <i>відірпнути</i> – від назви м. Ірпінь – відбити напад ворога; <i>літакопад</i> – збивання ворожих літаків військами проти-повітряної оборони України.

прохідність, вони оснащені великокаліберним стрілецьким озброєнням і мінометами (Тарас Кремінь) 3. Хочу перемоги, простих занять, мелодії вітрів без сліз, без нервів, жити без «тривоги». І щоб родинний вогник завжди грів! (Галина Потопляк).

**Поясніть уживання розділових знаків. Укажіть ужиті в реченнях неологізми, витлумачте лексичне значення кожного.*

Тема: Словотвір.

**Витлумачте лексичне значення кожного зі слів, за потреби звернувшись до довідки. З'ясуйте способи словотворення. Які з цих слів є неологізмами? Відповідь обґрунтуйте.*

Екобезпека, ВПО, чатитися, моніторити, фейковий, вогнеборець, ДСНС, безпілотник, терраша, затридні.

Довідка. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Літальний апарат, що керується дистанційно. Нереалістичні, малообґрунтовані ідеї й плани, в які людина щиро вірить, хоча результату бути не може. Внутрішньо переміщена особа – офіційна назва людини, яка змушена залишити домівку через війну. Російська федерація як держава-терорист.

**Зверніть увагу, яким способом найчастіше творяться неологізми? (суфіксальним, складанням основ і слів).*

**Спробуйте розповісти про неологізми у стилі реп. Використайте такі рими: слово – загадково; нові – в голові; будемо – не забудемо; словник – материк.*

**Поясніть лексичне значення та з'ясуйте способи творення кожного з дієслів. Чи можна вважати ці слова неологізмами? Відповідь обґрунтуйте.*

Українити, байрактарити, відчорнобаїти, заджавелінити, задонатити, наволонтерити, поджавелінити.

Довідка. *Українити* – давати жорстку відповідь на невиправдані дії; *кімити* – заспокоювати; *джавелінити*, *байрактарити*, *хаймарсити* – знищувати супротивника залежно від озброєння; *наволонтерити* – знайти з-під землі та доставити туди, де треба, що завгодно.

**Вимовте скоромовку: «Клара у Карла вкрала байрактара». Складіть скоромовку, використавши 2-дієслова, утворених від слова байрактар префіксально-суфіксальним способом (Уранці Клара побайрактарила, а вдень добайрактарувала).*

**Прочитайте лексичне значення досить популярних нині сленгізмів-неологізмів. Від якого власного імені кожне слово утворено? Яке ставлення до конкретної особи передає кожен з неологізмів? З одним із неологізмів складіть речення.*

Притуліти – робити добровільні пожертви на потреби ЗСУ. *Кімити* – зберігати оптимізм. *Арес-товити* – заспокоювати людей, ігноруючи небезпечність ситуації.

Неологізмами воєнної доби словниковий запас учнів поповнюється досить активно. Найчастіше такі слова сприяють формуванню патріотичних почуттів (*паляниця*, *азовці*, *кіборги*), впливають на формування українського духу як вольового начала особистості, стійкості й незламності характеру (*літакопад*, *затрофеїти*, *чорнобаїти*), передають сум за понесеними втратами (*двохсотий*, *тьохсотий*), увиразнюють взаємопідтримку й стійкість українців (*волонтерити*, *задонатити*) тощо. Трапляється, передавані неологізмами гумор (*мопед* – жартівлива назва іранських дронів камікадзе «Шахед-136»; *привезти унітаз* – мародерство російських військових) і грубувата іронія (*як Київ за три дні* – ніколи; *два-три тижні максимум* – насправді дуже довго;) приховують сум, розгубленість і втому.

Вчитель має застерегти учнів від перенасичення мовлення неологізмами. Уживаючи такі слова, вони мають дбати про їх відповідність меті висловлення та узгодженість із ситуацією спілкування. Необхідно враховувати й стилістично знижений відтінок значення, якого надає висловленню вживання сленгізмів-неологізмів.

Загалом неологізми-сленгізми виконують роль емоційного урізноманітнення спілкування, реалізують бажання учнів бути оригінальними, дотепними, уникати затертих виразів, зацікавити співрозмовників емоційністю, свіжістю й дотепністю вислову.

Висновки і пропозиції. Поява неологізмів – закономірний процес у функціонуванні будь-якої мови, свідчення її розвитку, життєздатності і відповідності реаліям життя, яке безперервно змінюється.

Неологізми воєнної доби засвідчують героїзм українського народу, передають його ставлення до війни, ненависть і зневагу до ворога, стверджують віру в перемогу України. Чимало неологізмів відзначаються іронічно-сатиричним або гумористичним забарвленням, адже сміх, як і слово, є важливою зброєю в боротьбі з ворогом, засобом опору йому. Гумор об'єднує та згуртовує, зміцнює оптимізм українців.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в аналізі словників та окресленні неформальних правил вживання української лексики в умовах сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Українська мова: Енциклопедія. НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та інші. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 853 с.
3. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: Донецьк, ДонНУ, 2012, 350 с.

4. Басараба І., Лемешко О. Військовий сленг: дефініція та шляхи утворення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 55, том 1, Мовознавство. Літературознавство, 2022. С. 137–142. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/55_2022/part_1/22.pdf

5. Бернацька С. М. Зміна мовленнєвої поведінки в умовах воєнного часу в Україні. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2022. Т. 1, вип. 25. С. 9–13. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/62205/1/%d0%97%d0%9c%d0%86%d0%9d%d0%90%20%d0%9c%d0%9e%d0%92%d0%9b%d0%95%d0%9d%d0%9d%d0%84%d0%92%d0%9e%d0%87%20%d0%9f%d0%9e%d0%92%d0%95%d0%94%d0%86%d0%9d%d0%9a%d0%98%20%d0%92%20%d0%a3%d0%9c%d0%9e%d0%92%d0%90%d0%a5%20%d0%92%d0%9e%d0%84%d0%9d%d0%9d%d0%9e%d0%93%d0%9e%20%d0%a7%d0%90%d0%a1%d0%a3.pdf>

6. Кремінь Т. Новітні сленгізми-неологізми – мовне віддзеркалення війни. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/novitni-slengizmi-neologizmi-movne-viddzerkalennya-vijni-blog>

gov.ua/news/novitni-slengizmi-neologizmi-movne-viddzerkalennya-vijni-blog

7. Павлушенко О. Сленгові неологізми в українському комунікативному полі періоду російсько-української війни. *Наукові записки Вінницького державного педуніверситету. Серія «Філологія»*, випуск 37, 2023. С. 26–35. URL: https://www.researchgate.net/publication/378013834_SLENGOVI_NEOLOGIZMI_V_UKRAINSKOMU_KOMUNIKATIVNOMU_POLI_PERIODU_ROSIJSKO-UKRAINSKOI_VIJNI

8. Підкамінна Л.В. Лінгвостилістика неологізмів у мові сучасних українських ЗМІ. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 10, С. 144–151. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18064/1/%d0%9b%d0%a1_10_5-144-153.pdf

9. Таранич О. В. Семантичні зрушення через російсько-українську війну: вплив значущих слів на історичну свідомість здобувачів освіти. *Плекаємо особистість: наук.-метод. альманах*. Вип. 8. Полтава, Лубни: Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2025. С. 144–149.